

دوفصلنامه علمی مطالعات تقریبی مذاهب اسلامی (فروغ وحدت)
سال هجدهم / دوره جدید / شماره ۵۹ / بهار و تابستان ۱۴۰۲
صص ۴۵-۶۰ (مقاله علمی - پژوهشی)

تأثیر آموزه‌های قرآن کریم در کنترل دوران اپیدمے کرونا با تأکید بر آرای مفسران فریقین

• علیرضا عیوضی

دانشجوی دکتری گروه معارف اسلامی، واحد ارومیه، دانشگاه آزاد اسلامی، ارومیه، ایران
alirezaeivazi1346@gmail.com

• جعفر نجف پور

استادیار گروه معارف اسلامی، واحد ارومیه، دانشگاه آزاد اسلامی، ارومیه، ایران (نویسنده مسئول)
jafarnajafpoor@gmail.com

• رضا میرزایی

استادیار گروه معارف اسلامی، واحد ارومیه، دانشگاه آزاد اسلامی، ارومیه، ایران
mirzaie1031@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۸/۲۳، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۱/۴

چکیده

آموزه‌های تربیتی قرآن نه تنها به لحاظ موضوعی چندبعدی‌اند، بلکه به جهت تأثیرگذاری نیز، شامل شرایط گوناگون اجتماعی می‌شوند. هدف این مقاله شناسایی و تحلیل آن گروه از آموزه‌های قرآنی است که توجه نکردن به آنها باعث شدیدتر شدن مشکلات اجتماعی و اقتصادی در دوران بحران همه‌گیری کرونا شد. این آیات در بستر تفاسیر مذاهب اسلامی ارزیابی می‌شود. روش پژوهش توصیفی - تحلیلی است. این مقاله براساس اطلاعات گردآوری شده از متن قرآن و با استفاده از فهرستهای موضوعی و نرم‌افزارهای قرآن‌پژوهی انجام شده است. یافته‌ها در سه حوزه روابط اجتماعی، بهداشت عمومی و اقتصاد سالم تنظیم شدند. به صورت کلی تفاسیر شیعی بینش تبیینی و توجیهی نسبت به آموزه‌های قرآن دارند و تلاش کرده‌اند دلایل عقلی و علمی این احکام را تشریح کنند و تفاسیر سنی تلاش کرده‌اند این احکام را با طبقه‌بندی روشن و آشکار برای مسلمین معرفی نمایند. مهم‌ترین‌های قرآن کریم برای مهار بحرانهایی همانند همه‌گیری کرونا، آمادگی قبلی، رعایت حقوق انسانی و بهداشت فردی و جمعی است.

کلیدواژه‌ها: آموزه‌های تربیتی، بهداشت، کرونا، آموزه‌های قرآنی، مفسران مذاهب اسلامی.

مقدمه

آموزه‌های تربیتی قرآن نه تنها به لحاظ موضوعی چندبعدی‌اند، بلکه به جهت تأثیرگذاری نیز، شامل شرایط گوناگون اجتماعی می‌شوند. به این معنا که این توصیه‌ها هم می‌توانند در تکوین بستر مناسب زندگی اجتماعی مؤثر باشند و هم می‌توانند در صورت بروز بحرانهای اجتناب‌ناپذیر جامعه را از معضلات بیشتر نجات دهند. این بحرانها می‌توانند موارد مختلفی باشند: مانند بلایای طبیعی، شرایط تحریمی اقتصادی و همه‌گیری بیماریهای کشنده. در دو سال اخیر اکثر کشورهای جهان به دلیل همه‌گیری بیماری جدید مجبور به تحولات بسیاری شدند. ظهور بیماریهای عفونی جدید مانند سارس (SARS)، مرس (MERS) و کووید ۱۹ (COVID-19) خطر بزرگی برای زندگی انسانها محسوب می‌شوند. واکسن و درمان قطعی، به گونه‌ای که همه مردم را مادام‌العمر ایمن نگه‌دارد، هنوز در دسترس نیستند. کووید ۱۹ به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه و توسعه نیافته، سیستمهای بهداشتی جهان را به شدت در معرض خطر قرار داده است. (Legido-Quigley, et al, 2020, p 251) به دلیل عدم‌آمدگی سیستم بهداشتی، می‌توانیم شاهد یک وضعیت ضعیف بهداشتی پیرامون کرونا باشیم. (Shadmi, et al. 2020, P3) به نظر می‌رسد ویروسهای کرونا از طریق سرفه و عطسه از فردی به فرد دیگر منتقل می‌شوند، این نوع انتقال می‌تواند منجر به بی‌اعتمادی شدید در روابط بین فردی و تمایل شدید برای جلوگیری از تماس با افراد مختلف شود. که این بی‌اعتمادی در محل کار بیشتر خودش را نشان می‌دهد. به همین دلیل، فارغ از صدمات جسمانی و مرگ و میر بالای کووید ۱۹، ترس و دلهره زیادی پیرامون آنها وجود دارد. ترس و وحشت از همه‌گیریهای جدید به عنوان یک مسئله پیچیده در حال ظهور است که کل جامعه را تحت تأثیر قرار داده است.

همه‌گیریهای جدید همچنین باعث استرس شدید می‌شوند، که در مقایسه با استرسهایی که در زندگی روزمره وجود دارد، گسترده و غیرقابل کنترل است. این بیماری که محصول سرایت شدید ویروس کرونا است، نه تنها باعث مشکلات جسمی و مرگ و میر بسیار شد، بلکه تمامی جنبه‌های اقتصادی، فرهنگی و آموزشی را تحت‌شعاع قرار داد. به طور مثال ابعاد کیفی و کمی اقتصاد ایران دچار چالش شدند (سخائی و همکاران، ۱۳۹۹ش، ص ۱۲۷). کیفیت فعالیتهای فرهنگی، به دلیل برگزاری در فضای مجازی، به شدت افت کرد (شاهرودی، ۱۳۹۹ش، ص ۱۱۵) آموزش مجازی محصلان را از فضای مدرسه و دانشگاه دور کرده و موجب افت کیفیت آموزش شد (مصیبی اردکانی و همکاران، ۱۴۰۰ش، ص ۷۰). در بعد روانی نیز میزان اضطراب، وسواس، انزوایی و افسردگی به طرز معناداری افزایش پیدا کرده است (قربانی و همکاران، ۱۴۰۰ش، ص ۵۰۶؛ نصیرزاده، ۱۳۹۹ش، ص ۸۹۱). تمامی این معضلات نشان می‌دهند که ما در دوران بحران همه‌گیری کرونا تنها با مشکلات بهداشتی و پزشکی مواجه نبودیم و مسائل بسیاری زندگی اجتماعی مردم را تهدید می‌کرد. سوال مهم این است که چگونه می‌توان در چنین مواقعی از شدت و وسعت بحران کاست و آن را مهار نمود. آیا اقداماتی در حین بحران نیاز است یا جامعه از ابتدا باید آماده مقابله با بحرانهای این چنینی باشد.

شکی نیست که تربیت صحیح در همه امور یک فرایند آنی و لحظه‌ای نیست و باید مقدماتی طی شود. مهم‌ترین مقدمات لازم برای تربیت اجتماعی تبلیغات مناسب برای تغییر واقعی رفتارهای جمعی است. این رفتارها زمانی تغییر پیدا می‌کنند که معیارها متحول شوند. از همین رو در قدم اول باید در حوزه‌های بهداشتی، اقتصادی و روابط اجتماعی به معیارهایی دست یافت که ما را به رفتارهای صحیح برساند. رفتارهایی که در صورت رعایت توسط آحاد مردم،

شدت و وسعت بحرانهای همه‌گیری کاسته شود. برای شناخت معیارها در این حوزه‌ها، همانند سایر امور انسانی، قرآن کریم یکی از مهم‌ترین منابع مطالعاتی است. اسلام معیارهای مشخصی برای زندگی اقتصادی و اجتماعی دارد. اسلام هیچگاه نمی‌خواهد مسلمانان خوار و زبون و گرسنه باشند. همچنان که امام علی(ع) می‌فرماید: «ثروت و بی‌نیازی در غربت سرافرازی است و فقر در وطن غربت و سرافکندگی است» (نهج البلاغه، حکمت ۵۶). اسلام در فکر این است که بتواند از راه مشروع، زمینه‌های لازم را برای پیشرفت انسانها تأمین نماید. لذا کار کردن، تولید ثروت، مالک ثروت شدن و ثروت را در راه خدا صرف کردن یک مسأله است و دلبستگی به مال دنیا و اهمیت دادن به دنیا در مقابل آخرت مسأله‌ای دیگر است.

به همین دلیل برای قرآن مهم است که رفاه اقتصادی مسلمین در همه احوال حفظ شود و شرایط بحرانی خللی در آن وارد نکند. همین‌طور در مورد مسائل بهداشتی و روابط اجتماعی قرآن تأکید دارد که با حفظ اصول مشخص و معین انجام گیرد. این اصول نه تنها در شرایط عادی زندگی بهتری برای مردم مهیا می‌کند بلکه در شرایط بحرانی از بسیار مشکلات پیشگیری خواهد کرد. هدف این مقاله شناسایی و تحلیل آن گروه از آموزه‌های تربیتی است که توجه نکردن به آنها باعث شدیدتر شدن مشکلات اجتماعی و اقتصادی در دوران بحران همه‌گیری کرونا شد. این آیات در بستر تفاسیر فریقین ارزیابی می‌شود. این مقاله براساس اطلاعات گردآوری شده از متن قرآن و با استفاده فهرستهای موضوعی و نرم‌افزارهای قرآن‌پژوهی انجام شده است تا داده‌ها با کمترین اشتباه مطالعه شوند. همین‌طور در تحلیل داده‌ها از روش توصیفی تحلیلی استفاده شده است. همچنین لازم به ذکر است که یافته‌ها در سه حوزه اجتماعی و بهداشتی و اقتصادی طبقه‌بندی شده است.

پیشینه

در حوزه مشکلات اجتماعی و اقتصادی در دوران کرونا پژوهشهایی در دو سال اخیر در ایران انجام شده است و نتایج بسیار مفیدی داشتند. دلیری و اسعدی (۱۴۰۰ش) مقاله‌ای با عنوان «تحلیل اثر عوامل اقتصادی و اجتماعی بر گسترش همه‌گیری کووید ۱۹ در دنیا به روش تحلیل عاملی» منتشر کردند. نتایج این مقاله نشان داد اثر مؤلفه‌های سلامت فردی، اجتماعی بر شیوع کووید ۱۹، تأکید می‌کند که دولتها نقش مهمی در مدیریت امکانات درمانی و بهداشتی برعهده دارند. از سوی دیگر با توجه به اینکه متغیرهای تورم، تولید ناخالص داخلی سرانه و مخارج دولت بیشترین میزان توضیح‌دهندگی را در شیوع کرونا داشته‌اند، ضرورت سیاستگذاری اقتصادی در مهار کرونا مشخص می‌گردد. جهانگرد و کاکایی (۱۴۰۰ش) مطالعه‌ای با عنوان «سنجش آثار شیوع ویروس کووید ۱۹ بر تولید و اشتغال اقتصاد ایران» انجام دادند. ایشان نشان دادند در میان اجزای ارزش افزوده، «درآمد مختلط و مازاد عملیاتی (خالص)» با بیشترین رشد نزولی مواجه می‌شود. همچنین به طور مستقیم و غیرمستقیم حدود ۶/۵ درصد شاغلان کشور از بیماری همه‌گیر کرونا متأثر شده‌اند. همچنین طاهری‌نیا و حسونند (۱۳۹۹ش) در پژوهشی با عنوان «پیامدهای اقتصادی ناشی از بیماری کووید ۱۹ بر اقتصاد ایران» با تأکید بر اشتغال نشان دادند تغییرات اشتغال و بیکاری طی زمستان ۱۳۹۸ و بهار ۱۳۹۹ نسبت به فصول مشابه سال قبل، دارای روند کاهشی در اشتغال و افزایشی در بیکاری بوده است. این تغییرات که با توجه به اوج گرفتن شیوع کرونا افزایش می‌یافت دال بر تغییرات بازار نیروی کار و سایر بخشهای حوزه اقتصادی است که این بازار را تحت تأثیر قرار داده است. راهکاری که برای برون‌رفت از این اوضاع پیشنهاد می‌شود، حمایت دولت از مدیریت بازارهای عرضه و تقاضای

نیروی کار و برنامه‌های پشتیبانی از این قشر می‌باشد. در حوزه بهداشت عمومی مرادی و برکات در مقاله‌ای با عنوان «ارزیابی عملکرد بهداشتی و تأثیر آموزش به منظور مقابله با کرونا و ویروس (کووید ۱۹) در کارکنان صنایع فلزی» نشان دادند بیش از نیمی از کارکنان موارد بهداشت فردی را رعایت می‌کردند. رعایت موارد بهداشتی پس از آموزش افزایش بیشتری یافت این نتیجه نشان داد که آموزش تأثیر بسزایی در افزایش آگاهی و ترغیب کارکنان در رعایت موارد بهداشتی و جدی گرفتن این بیماری دارد. اقدامات بهداشت محیطی در ساختمانهای صنایع مورد بررسی اجرا شده و در مواردی به علت عدم آگاهی یا مشکلات اقتصادی از آن غافل شده بودند. ایمانی جاجرمی (۱۳۹۹ش) مقاله‌ای با عنوان «پیامدهای اجتماعی شیوع ویروس کرونا در جامعه ایران» منتشر کردند. داده‌های به دست آمده نشان می‌دهد که این بحران بر حوزه‌هایی چون خانواده و آموزش، روابط کار و برخی گروه‌های اجتماعی مانند زنان، کودکان، صاحبان مشاغل خرد و مهاجران، بیشترین پیامدها را داشته است. در پایان مقاله، راهکارهایی مانند ضرورت اتخاذ رویکرد انسجام اجتماعی به موازات سیاست فاصله اجتماعی پیشنهاد شده است. راشدی و همکاران (۱۴۰۱ش) در مطالعه‌ای با عنوان اضطراب و وسواس ناشی از ویروس کرونا و ارتباط آن با افسردگی و فعالیتهای روزانه زندگی سالمندان شهرستان مانه و سملقان در سال ۱۳۹۹ نشان دادند میزان وسواس و اضطراب ناشی از کرونا در سالمندان مورد مطالعه، افزایش قابل توجهی را نسبت به سایر گروه‌های سنی نشان نداد؛ اما وسواس و اضطراب در زمان همه‌گیری کرونا نسبت به قبل از آن افزایش معناداری داشت. با توجه به نتایج به دست آمده، غربالگری، ارجاع و پیگیری دقیق‌تر خدمات سلامت روان، در کلینیکها و مراکز بهداشتی درمانی در دوره همه‌گیری کرونا، امری ضروری به نظر می‌رسد.

یکی از مقالات مهم این حوزه توسط عسگری و همکاران (۱۴۰۰ش) با عنوان «واکاوی تجارب زیسته افراد مبتلا به بیماری کرونا در روابط فردی، خانوادگی و اجتماعی و راهکارهای پیشگیری و کنترل آسیبهای روانی ناشی از آن» نوشته شده است. یافته‌های حاصل از مصاحبه‌ها در سه مضمون اصلی افکار، احساسات و هیجانهایی منفی ناشی از بیماری (بعد روابط فردی)، تغییر رفتار اعضای خانواده (بعد روابط خانوادگی) و تغییر رفتار دیگران (بعد روابط اجتماعی) استخراج و طبقه‌بندی شد. در جهت پیشگیری از پیامدهای بیماری کووید ۱۹، مضمون اصلی انسجام و استحکام ساختار خانواده به دست آمد. نتایج حاصل از این پژوهش نشان داد که شیوع بیماری کرونا روابط فردی، خانوادگی و اجتماعی افراد را به شدت تحت تأثیر خود قرار می‌دهد و جهت پیشگیری و کنترل آسیبهای ناشی از آن باید انسجام و استحکام ساختار خانواده از طریق آموزشهای مرتبط و مداخلات روان‌شناختی مؤثر در دستور کار قرار گیرد.

تمامی تحقیقات گذشته بر دو موضوع تأکید دارند. اول اینکه کرونا در ابعاد گسترده‌ای مشکلات فراوان ایجاد کرده است و دوم اینکه باید برای حل این مشکلات اقدامات مناسبی انجام گیرد. آنچه در تحقیقات گذشته به آن پرداخته نشده است، این است که آیا می‌توان این راه‌حلها را با معیارهای تربیتی قرآن کریم طراحی کرد؟ مفسران مذاهب اسلامی چه توضیحی برای این آموزه‌ها ارائه کرده‌اند؟

تأثیر آموزه‌های قرآن کریم در حوزه روابط اجتماعی

در حوزه روابط اجتماعی با مطالعات انجام گرفته دو اصل مهم مورد توجه قرار گرفت. این دو اصل بارها توسط قرآن کریم مورد تأکید قرار گرفته و در کنترل مشکلات کرونایی سهم به سزایی خواهند داشت.

قطعاً در روند کنترل بیماری، همین دو اصل بودند که در بسیاری از موارد آماری بیماری و مرگ و میر را پایین آوردند. این دو اصل عبارتند از: رعایت حریم خصوصی و اهمیت حق الناس.

۱. حریم خصوصی

یکی از مهم‌ترین توصیه‌های سازمان بهداشت جهانی در کنترل بیماری، کنترل حفظ فاصله اجتماعی و پرهیز از دورهمیهای غیرضروری بود. این هشدار در تحقیقات متعددی مورد بررسی قرار گرفت و تقریباً در تمامی موارد ثابت شد که احترام به حریم خصوصی افراد و عدم تجاوز به حریمی که احتمال ابتلای بیماری را بالا می‌برد، بسیار ضروری است (Fazio, R. H., 2021). انسانها در زندگی شخصی، خصوصی و خانوادگی خود حوزه‌های ویژه و اختصاصی دارند که سایر افراد مجاز به ورود بدون اجازه به آن نیستند. این عرصه که قلمرویی از زندگی و متعلقات هر فرد است اصطلاحاً به آن حریم خصوصی گفته می‌شود و فرد انتظار دارد بدون رضایت وی دیگران به آن قلمرو وارد نشوند یا به اطلاعات آن دسترسی نداشته باشند. از بررسی آیات قرآن کریم چنین نتیجه می‌شود که تأمین امنیت، آرامش و حفظ کرامت و عزت انسانها مبنای حق حریم خصوصی آنهاست. از آنجا که بر اساس آیه شریفه «إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً...» (بقره، ۳۰) و آیه «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ...» (اسراء، ۷۰) انسان اشرف مخلوقات و در نتیجه شایسته‌ی احترام است و طبعاً لازم است کرامت، عزت و امنیت او حفظ شود. خدای متعال هر کاری که در جهت هتک حریم خصوصی انسان باشد ممنوع ساخته است و این ممنوعیت در جهت حفظ امنیت و عزت او صورت گرفته است. آیات زیر با ممنوع ساختن تجسس، غیبت و ورود بدون رضایت به منازل و اماکن اختصاصی، گواه این حقیقت است:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ» (نور، ۲۷) «ای اهل ایمان به خانه‌هایی غیر از خانه‌های خودتان وارد نشوید تا آنکه اجازه بگیرید و بر اهل آنها سلام کنید، رعایت [این] امور اخلاقی برای شما بهتر است، باشد که متذکر شوید.» «فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فِيهَا أَحَدًا فَلَا تَدْخُلُوهَا حَتَّى يُؤْذَنَ لَكُمْ وَإِنْ قِيلَ لَكُمْ ارْجِعُوا فَارْجِعُوا هُوَ أَزْكَى لَكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ» (نور، ۲۸) «پس اگر کسی را در آنها نیافتید، وارد آن نشوید تا به شما اجازه دهند و اگر به شما گویند برگردید، پس برگردید که این برای شما پاکیزه‌تر است و خدا به آنچه انجام می‌دهید، دانا است.» دو آیه‌ی یاد شده به روشنی گویای ممنوعیت ورود بدون اجازه به منزل دیگران است، همچنین منازل را حریم خصوصی افراد دانسته و دیگران حق ورود به این حریم را بدون اجازه ندارند.

طبق دیدگاه اکثریت قریب به اتفاق علمای شیعی به هیچ وجه نمی‌شود داخل خانه غیر شد. اعم از اینکه صاحب خانه در خانه باشد یا نباشد. مگر اینکه اجازه داده باشد. حتی جایز نیست به داخل خانه نگاه کند تا بداند که کسی در آن است یا نیست؟ مگر اینکه در خانه باز باشد. زیرا صاحب خانه با بازگذاشتن در، نگاه کردن را مباح دانسته است (طبرسی، ۱۴۰۸ق، ج ۱۷، ص ۱۲۳). گروهی از مفسران شیعی دیگر نیز عقیده دارند ممکن است منظور از این تعبیر آن باشد که گاه در آن خانه کسانی هستند ولی کسی که به شما اذن دهد و صاحب اختیار و صاحب البیت باشد حضور ندارد شما در این صورت حق ورود نخواهید داشت. یا اینکه اصلاً کسی در خانه نیست، اما ممکن است صاحب خانه در منزل همسایگان یا نزدیک آن محل باشد و به هنگامی که صدای در زدن یا صدای شما را بشنود بیاید و اذن ورود دهد در این موقع حق ورود دارید، به هر حال آنچه مطرح است این است که بدون اذن داخل نشوید (مکارم شیرازی، ۱۳۷۳ش،

ج ۱۴، ص ۴۲۸).

در همین راستا و موافق با نظر علمای شیعه از میان نظر علمای سنت در باب این آیه می‌توان به این دو مورد اشاره کرد. «دلیلش این است که بدون اذن داخل شدن در خانه‌های خالی دلیل بر غیبت است و به نوعی مال دیگری را تصرف می‌کند.» (آلوسی، ۴۱۶ ق، ج ۹، ص ۳۳۱) «و این بدان جهت است که اذن مقرر نشده است که برهنگی او را نبیند و چشمش را بر آنچه که تنها نگاه کردن به آن جایز نیست مقدم ندارد، بلکه تشریح شد تا در مواردی که معمولاً مردم از دیگران می‌پوشانند و مواظب هستند کسی از آنها مطلع نشوند، توقف نکند.» (زمخشری، ۴۱۴ ق، ج ۳، ص ۲۲۷).

خداوند خانه را به عنوان محل آسایش قرار داده و احکام ویژه‌ای را برای آن مقرر کرده است، زیرا ممکن است فرد به دلیل خستگی، بیماری یا بی‌حالی یا حتی حضور فردی دیگر در خانه و نیاز به خلوت، آمادگی پذیرایی از مهمان را نداشته باشد. گاه ممکن است اوضاع خانه به نحوی باشد که صاحبخانه دوست ندارد دیگران آن حالت و وضع را ببینند یا به هر دلیلی ورود بدون اذن مهمان، ناراحتی صاحبخانه را سبب شود. این موارد سبب می‌شود که خداوند ورود بدون اجازه به منازل را ممنوع بدارد. این حق از سوی اسلام حتی برای غیرمسلمانان نیز به رسمیت شناخته شده است (نوری، ۱۴۰۸ ق، ج ۱۴، ص ۲۸۵). بسته به شرایط، محیطها و اشخاص گوناگون، نحوه اعلام ورود به منازل می‌تواند متفاوت باشد. لازم است به طرق مختلفی همچون «در زدن»، «اجازه گرفتن»، «یا الله گفتن»، زنگ زدن، سرفه کردن، یا بر زمین کشیدن، یا به هر وسیله ممکن صاحبخانه باخبر شود، در صورت اجازه دادن، مجاز به ورود بوده و در غیراینصورت بدون هیچ ناراحتی باید برگشت، مانند زمانی که خود ما در شرایط نامساعدی قرار داشته و تمایلی به ورود کسی به منزل نداریم، و انتظار

داریم شخص نرنجیده و عدم اجازه را توهین به خود نداند.

اگر در یک جامعه به صورت جمعی و مستمر به این تأکیدات فراوان به اهمیت حریم خصوصی توجه و عنایت شود و در عمل نیز به کار رود، شکی نیست که دوران همه‌گیری بیماریهای واگیردار همانند کرونا مشکلی از جهت دیدوبازدیدهای بی‌مورد وجود نخواهد داشت. مردم بی‌ملاحظه به منزل یکدیگر سرک نخواهد کشید و برای فخرفروشی یا هر دلیل دیگری مهمانیهای بی‌مورد نخواهند داشت. رعایت حریم خصوص در رفتارهای خارج از خانه نیز می‌تواند در رعایت فاصله اجتماعی بسیار مفید فایده باشد. با رعایت حریم خصوصی تقریباً از بسیاری موارد ابتلا پیشگیری می‌شود.

۲. حق الناس

از همان ابتدای شیوع ویروس کرونا، به دلیل احتمال فوت بیمار، مسئله حقوقی انتقال بیماری مطرح شد. در نظام کیفری ایران و حقوق سایر کشورها این دغدغه بررسی شد و در برخی از تحقیقات برای انتقال عمدی و همین‌طور انتقال از سر سهل‌انگاری پیشنهادهایی برای جرم‌انگاری ارائه شد (حبیبی‌تبار و همکاران ۱۴۰۰ ش، ص ۹۸۲) همچنین در تحقیقات خارجی مواردی بودند که این مسئله از دید دیگری بررسی کردند و به این نتیجه رسیدند که یک حق اجتماعی برای انتقال ویروس کرونا وجود دارد اما نمی‌توان به یک جرم قطعی رسید (et Seiler, N., 2020). بنابراین می‌توان به این نتیجه رسید که مسئله حق در انتقال یا سرایت ویروس کرونا بحث قابل تأملی در مطالعات حقوقی است. این مسئله در عمل ذیل مفهوم حق الناس به خوبی قابل تبیین است. حق الناس مجموعه حقوق متقابلی است که قانونمندی روابط انسانها و جوامع را در مناسبات گوناگون اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، فردی، فرهنگی، مذهبی،

حکومتی، بین‌المللی برعهده دارد. رعایت این حقوق که برای تأمین آسایش فردی و اجتماعی و اصلاح امور و جامعه انسانی است، از سوی خداوند بر همگان واجب گردیده است (سیدجوادی، ۱۳۸۵، ج ۶، ص ۴۰۴)؛ به عبارت دیگر حق الناس به حقوقی نظیر حق همسایگی و حق پدر و مادر و حق استاد و معلم و حق انسانها در اجتماع و حق مؤمنان نسبت به یکدیگر و حق همسر و فرزند و حقوق مالی و آبرویی که مربوط به دیگران است، مانند غیبت کردن و نکشتن فرد بی‌گناه و جراحات وارد نکردن که دیه دارد و نیز پرداخت زکات و خمس گفته می‌شود که لازم است انسان نسبت به یکدیگر مراعات کنند. آنچه در این مقاله مهم است حق الناسی است که از طریق صدمه جانی ایجاد می‌شود. فردی عمدتاً یا سهواً باعث بیمار شدن فرد دیگری شود. به طور مثال در بیماری کرونا، فردی که علائم مشخصی دارد بدون ماسک و فاصله اجتماعی در جمع حاضر شود. آیاتی وجود دارند که به این نوع از حق الناس اشاره دارند. شأن و احترام جان انسانها در فرهنگ دینی به اندازه‌ای است که قرآن کریم قتل یک انسان را معادل قتل تمام انسانها می‌داند: «مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا» (مائده، ۳۲) هر کس، انسانی را بدون ارتکاب قتل یا فساد در روی زمین بکشد، چنان است که گویی همه انسانها را کشته است. بنابراین مظلمه شامل آسیب بدنی به فرد است که علاوه بر ضرورت جبران و پرداخت خسارت در بعضی موارد لازم است قصاص و حلالیت طلبیدن انجام پذیرد، در غیر این صورت عذاب قیامت را در پی خواهد داشت. مراد آن است که کسی که بکشد نفسی را بدون گناه با جامعه بشر طرفیت کرده و حرمت نفس محترمه انسانی را هتک نموده و شرّ او به بشر رسیده و همه را آزار کرده لذا بر همه لازم است که از او و عملش تبری نمایند (نقفی‌تهرانی، میرزا محمد. ۱۳۷۶، ج ۲، ص ۲۰۲).

در تفسیر روح البیان اهل سنت پیرامون این آیه آمده است: «اشاره آیه به گونه‌ای است که این عمل باعث از دست دادن تمام فضائل دینی و دنیوی و جمع‌آوری سعادت اخروی می‌شود و از تمام کسانی که در این موقعیت قرار گیرند همه وجوه انسانی و الهی جدا می‌شوند» (حقی، بی‌تا، ج ۲، ص ۳۸۴) همین‌طور در تفسیر دیگر اهل سنت آمده است: «اینکه گفته می‌شود قتل یک انسان قتل همه بشریت است به این دلیل که مجازات قتل یک فرد در جهنم عذاب ابدی است و قطعاً مجازاتی بالاتر از این نیست پس حتی بشریت را هم کشته باشد باز هم مجازاتی دیگر نخواهد داشت» (آل‌غازی، ۱۳۸۳، ج ۶، ص ۳۱۸). در دوران کرونا بارها مراجع تقلید بر حق الناس کسی که به عمد یا با سهل‌انگاری باعث ابتلای دیگران به کرونا شود، تاکید کردند. همان‌طور که اشاره شد، قرآن و سنت تاکید بسیار زیادی بر حق الناس دارند. در صورتی که مردم جامعه به حق الناس اهمیت قائل می‌شدند، بسیاری از موارد ابتلا پیش نمی‌آمد. در تعطیلات ابتدای سال ۱۴۰۰، پانزده هزار نفر از افرادی که بر ابتلای خود آگاه بودند، به مسافرت رفتند. شکی نیست که اگر حق الناس برای این افراد اهمیت داشت، چنین کار خطرناکی انجام نمی‌شد. باید توجه داشت که کرونا تنها ضرر جانی نمی‌زد، هزینه بالای درمان کرونا حق مظلمه محسوب می‌شود که نوعی از حق الناس است.

تأثیر آموزه‌های قرآن کریم در حوزه بهداشت
یکی از مهم‌ترین مباحثی که در حوزه پیشگیری و کنترل بیماری کرونا مورد توجه پژوهشها بود، مسئله بهداشت عمومی است. تحقیقات بسیاری این نتیجه را ثابت کردند که حفظ بهداشت عمومی باعث کاهش شدید گسترش ویروس کرونا می‌شود (Talic, S., et al. 2021) در بحث بهداشت عمومی در دوران کرونا دو مساله مطرح شد: اول رعایت کامل بهداشت

فردی و دوم خوردن گوشت حیواناتی که امکان انتقال ویروس به انسان را دارند. در هر دو قرآن بحثهای مهمی را مطرح کرده است.

۱. بهداشت فردی

در اسلام پیش شرط پذیرش بسیاری از اعمال، رعایت پاکیزگی است و در بسیاری موارد نیز یک عمل عبادی و مستحب قلمداد شده است. از دو جنبه فردی و اجتماعی می‌توان این پاکیزگی و طهارت را مورد بررسی قرار داده و سخن از سلامت و بهداشت فردی و اجتماعی گفت. یکی از مأموریت‌های پیامبر(ص) بر اساس قرآن و روایات رعایت بهداشت و پاکیزگی در سایر ابعاد زندگی و نظافت لباس، بدن، خوراک و... بوده است. براساس یک قاعده کلی در اسلام، نظافت جزئی از ایمان است و این موضوع در ارتباط با نماز، غسل و... کاملاً مشهود است (وحید مهرجردی، ۱۳۹۵ش، ص ۶). مجموعه قابلیت‌های فیزیکی، احساسی، روانی و اجتماعی که انسان را با محیط زندگی خود هماهنگ می‌سازد، در اصطلاح علمی بهداشت نام گرفته و پیوند نزدیک معنایی با مفهوم سلامت دارد (سازمان پژوهشی و برنامه‌ریزی آموزشی، ۱۳۹۷ش، ص ۴۵) فراوانی موارد دو لفظ «طیب»؛ (۴۹ مورد) و «طهر»؛ (۳۱ مورد) با اشتقاق‌های مختلف آنها از بررسی همه‌جانبه در آیات قرآن یافت می‌شود، که هر مورد آن به نحوی در زندگی انسان نمود داشته و می‌تواند به روشنی گویای اهمیت پاکی و پاکیزگی به‌عنوان یک عامل موافق سلامت بوده و توجه و تأکید به بهداشت در قرآن را نمایان سازد.

اهمیت پاکی در دیدگاه قرآن، چنان است که لمس و دست زدن به کلام الهی به غیر از پاکیزگان، برای کسی جایز نبوده و انجام این کار برای ناپاکان نهی شده است «لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ». پاکی دل و باطن افراد از گناهان وابسته به پاکیزگی و بهداشت ظاهری

است. در آیات مختلفی از قرآن «حلالاً طیباً» آمده است که علاوه بر پاک بودن از رجس و پلیدی بر تمیز و بهداشتی بودن غذا و خوراک تأکید فراوان شده است.

توجهی که قرآن در آموزه‌های تربیتی خود به مسئله بهداشت فردی دارد، مهم‌ترین عامل مهار بیماری‌های واگیردار هم هست. عدم توجه به این مسئله در بازه‌های زمانی مختلف باعث اوج‌گیری آمار ابتلا و مرگ و میر می‌شد. همراه ساختن اکثراً آداب عبادتی با شستشوی دست نشان از اهمیتی که قرآن برای نظافت شخصی قائل است. نماز، مطالعه قرآن و بسیار از آداب دیگر به وضو یا غسل نیاز دارد.

۲. رعایت بهداشت در خوردن گوشتها

یکی از مهم‌ترین منابع پروتئینی گوشت است که وسیع‌ترین دامنه مواد مغذی با مقادیر مناسب را در بین تمام مواد غذایی دارد. مصرف متعادل گوشت علاوه بر اثرات مثبت در رشد جسمی و فکری، حالت فیزیولوژیکی تمام اعضای بدن را در وضعیت مناسبی حفظ می‌دارد. گنجاندن مقداری گوشت در برنامه غذایی به اشخاص سالم توصیه می‌شود. باید توجه داشت که علی‌رغم ضروری بودن این ماده غذایی، افراط در مصرف آن نیز مضر است «أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا خَلَقْنَا لَهُمْ مِمَّا عَمِلَتْ أَيْدِينَا أَنْعَامًا فَهُمْ لَهَا مَالِكُونَ وَذَلَّلْنَاهَا لَهُمْ فَمِنْهَا رَكُوبُهُمْ وَمِنْهَا يَأْكُلُونَ وَلَهُمْ فِيهَا مَنَافِعُ وَمَشَارِبٌ أَفَلَا يَشْكُرُونَ» (یس، ۷۱-۷۳) «آیا کفار نمی‌دانند که ما به خاطر ایشان و به منظور تدبیر امر زندگی ایشان در دنیا، چارپایانی از شتر و گاو و گوسفند خلق کردیم و نتیجه‌اش این شد که انسان مالک این حیوانات گردید، البته ملکیت به این معنا که صحیح است برای او هر نوع تصرفی که خواست در این حیوانات بکند و معارضی هم نداشته باشد؛ و ما این حیوانات را رام و منقاد و مسخر آنها نمودیم، به طوری که یارای عصیان و چموشی نداشته باشند،

در نتیجه بعضی از آنها باربر و مرکب ایشان شد و بعضی دیگر مأكول ایشان گشت، یعنی از گوشت آنها استفاده می‌کنند و منافع دیگری هم از مو و پشم و پوست آنها می‌برند و از شیر آنها می‌نوشند، آیا باز هم شکر خدا نمی‌گزارند که چنین تدبیر کاملی در حق آنها به کار برده، تدبیری که کشف می‌کند که او پروردگار ایشان است و آیا باز هم از در شکر نعمت، او را عبادت نمی‌کنند.» طبق این آیه، گوشت یکی از بهترین منابع غذایی است که تأثیر بسزایی بر بهداشت جسمی انسان دارد و به همین سبب است که به واسطه فواید زیادی که در هریک از نعمات نهفته است، از بندگان شکر و سپاس این نعمت‌ها را سفارش نموده است (طباطبایی، ۱۳۷۸ش، ج ۱۹، ص ۲۳۶).

از میان نعمتهای مختلفی که انسان در آن غوطه‌ور است در اینجا انگشت روی نعمت وجود چهارپایان گذارده شده، چرا که آنها در زندگی روزمره انسان حضور دائم دارند، به حدی زندگی انسان با آنها گره خورده که اگر از صفحه زندگی او حذف شوند به راستی کار بر او مشکل و پیچیده خواهد شد، ولی به دلیل حضور دائمشان، کمتر مورد توجه قرار می‌گیرند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۳ش، ج ۱۸، ص ۴۴۷).

«إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخَنزِيرِ وَمَا أُهْلَ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ» (نحل، ۱۱۵) حق این است که مردار و خون و گوشت خوک و آنچه نام غیر خدا بر آن برده شده برای شما حرام است و هر که ناچار شود، بدون زیاده روی و تجاوز، خدا آمرزگار و رحیم است. این آیه بر انحصار محرمات در همین چهار مورد دلالت دارند که شامل مردار، خون، گوشت خوک و آنچه برای غیر خدا ذبح شود، می‌شود. در تفاسیر اهل سنت درباره این آیه با دقت بیشتری موارد حرام طبقه‌بندی شده و سپس آیات مشابه قرآن که به چنین موضوعی اشاره دارند آمده است (فخررازی، ۱۴۲۰ق، ج ۲۰، ص ۲۸۱)؛ در تفسیر عالم شیعی نیز ذکر شده است که

این ممنوعیت بر دو دلیل است اول زیانها و ضررهای جسمانی این موارد بر جسم انسان و دیگری ضررهای معنوی و غیرمادی که بر جان انسان خواهد گذاشت (فضل الله، ۱۴۱۹ق، ج ۱۳، ص ۳۱۴).

در دوران همه‌گیری کرونا، اهمیت عدم استفاده از گوشت بعضی از حیوانات برای همه مردم جهان اثبات شد. گوشت بخش مهمی از حیوانات ناقل ویروسها و میکروبیهای کشنده هستند و این حیوانات در اکثریت مواقع توسط قرآن معرفی شده‌اند. از سوی دیگر خداوند به دلیل نیاز انسان به گوشت گوشت تعدادی از حیوانات را، به شرط رعایت قوانینی، حلال اعلام کرده است.

تأثیر آموزه‌های قرآن کریم در حوزه اقتصاد
همان‌طور که در پیشینه تحقیقات ذکر شد در دوران کرونا مشکلات اقتصادی بسیاری ظهور کرد. این مشکلات به شرطی با شدت کمتری ایجاد می‌شد که چند اصل مهم اقتصادی از ابتدا و به صورت پیش‌فرض در جامعه وجود می‌داشت. به ترتیب این اصول که برگرفته از قرآن کریم هستند معرفی می‌شوند.

۱. آمادگی کامل

جامعه مطلوب قرآنی، جامعه‌ای در اوج قدرت و اقتدار است: «وَأَعِدُوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهَبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَأَخْرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تظَلَمُونَ» (انفال، ۶۰). کلمه «اعداد» را می‌توان به معنای فراهم‌سازی لوازم برای دستیابی و پیروزی بر امر دیگر و ایجاد کردن آنچه در تحقق یک امر مطلوب که مورد نیاز است، دانست.... منظور از «ما استطعتم» نیز تمامی امکاناتی است که تحت اختیار آدمی است. نیز به چیزی که فعالیتی را ممکن سازد، «قوه» اطلاق می‌شود

(طباطبایی، ۱۳۷۸ش، ج ۹، ص ۱۱۶). تعبیر آیه به قدری وسیع است که بر هر عصر و زمان و مکانی کاملاً تطبیق می‌کند و اگر این دستور بزرگ اسلامی «وَأَعِدُوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ» به عنوان یک شعار همگانی در همه جا تبلیغ شود و مسلمانان از کوچک و بزرگ، عالم و غیرعالم، نویسنده و گوینده، سرباز و افسر، کشاورز و بازرگان، در زندگی خود آن را به کار بندند، برای جبران عقب ماندگی‌شان کافی است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۳ش، ج ۲، ص ۱۶۵) در تفاسیر اهل سنت بیشتر به جنبه جنگی آمادگی تأکید شده است و همین‌طور ذکر شده که برای این آمادگی باید جنبه‌های اقتصادی را تقویت نمود (حقی، بی‌تا، ج ۳، ص ۳۶۴) طیف مفهومی این تعابیر بسیار گسترده بوده و شامل هرگونه وسایل و امکانات مورد نیاز برای دفاع و ایجاد ترس و وحشت در میان دشمنان است.

تحقق این مهم، بی‌تردید نیازمند کار و تلاش و تولید پیشرفته نظامی و دفاعی و لوازم جانبی آن، است. از سوی دیگر، در جهان امروز، جنگ نظامی به جنگ اقتصادی و فرهنگی و رسانه‌ای بدل شده و بنابراین استواری قدرت یک ملت، تحت تأثیر توان اقتصادی و دانش فنی آنان است، برای تحقق عینی بخشیدن به گستره آیه، لازم است علاوه بر توجه ویژه به بخش تولید، توسعه دانش فنی و رشد اقتصادی نیز محقق شود. افزون بر مجموعه آیات یاد شده به گونه مطلق در خصوص فعالیت‌های تولیدی، در قرآن به مشاغل تولیدی خاص (فعالیت‌هایی مانند کشاورزی، انعام، ۱۴۱؛ یوسف، ۴۷؛ یس، ۳۵. دامپروری، طه، ۵۴. صیادی، نحل، ۱۴؛ کهف، ۷۹؛ انبیاء، ۸۲. صنعت، انبیاء، ۸۰؛ سبأ، ۱۱ و ۱۳. معماری، سبأ، ۱۳. کشتیرانی، فاطر، ۱۲؛ جاثیه، ۱۲. مسکن و شهرسازی یونس، ۸۷. و ذوب فلزات سبأ، ۱۲) نیز پرداخته شده است.

اگر یک جامعه از همان ابتدا برای بحران‌هایی همانند

کرونا آمادگی قبلی اقتصادی داشته باشد در سریعترین زمان ممکن مشکلات را حل می‌کنند. متأسفانه کرونا در دورانی در ایران شیوع پیدا کرد که اقتصاد ایران در حال تحمل شدیدترین تحریمها بود. همین باعث شد نه تنها آمادگی قبلی وجود نداشته باشد بلکه شرایط وخیمتر از حالت عادی باشد.

۲. توجه به کیفیت

استواری و استحکام و توجه به کیفیت کار از جمله اصول اخلاقی و ارزشی است که در تمام فعالیتها به ویژه تولید، بر آن تأکید شده است. خدای متعال به عنوان یگانه خالص و تولید کننده نظام هستی، آفرینش خود را به «اتقان» وصف می‌کند: «وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدًا وَهِيَ تَمْرٌ مَرَّ السَّحَابِ صُنْعَ اللَّهِ الَّذِي أَتَقَنَ كُلَّ شَيْءٍ إِنَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَفْعَلُونَ». (نمل، ۸۸) کوه‌ها را می‌بینی و آنها را ساکن و جامد می‌پنداری، در حالی که مانند ابر در حرکتند این صنع و آفرینش خدای متعال است که همه چیز را متقن آفریده او از کارهایی که شما انجام می‌دهید مسلماً آگاه است! این آیه بر وجود حکمت و علم که از عوامل بنیادین کیفیت هستند، در نظام هستی اشاره می‌کند (طیب، ۱۳۷۸ش، ج ۱۴، ص ۱۹۵) همین‌طور در تفسیر عالم اهل سنت فی ظلال القرآن آمده است: «جلال از آن خداوند است! چیره دستی او در همه چیز در این هستی متجلی است. هیچ اشتباهی، تضادفی، شکافی، کمبودی، اختلافی، فراموشی وجود ندارد و کسی که در آثار معجزه‌آسا تدبیر کند، خصلتی را نمی‌یابد که بدون قدردانی و حساب رها شود. در کوچک و بزرگ و بزرگ و حقیر. همه چیز برنامه‌ریزی شده و قدردانی می‌شود، مدیرانی که از آن پیروی می‌کنند و آن را دیکته می‌کنند» (قطب، ۱۴۰۸ق، ج ۵، ص ۲۶۶۸) نمونه‌های اشاره شده در زیر، توجه به کیفیت عمل را، در آیات متعدد و با تعابیر مختلف نشان می‌دهد:

۱- خلقت انسان به نحو احسن: «لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ» (تین، ۴) «به راستی انسان را در نیکوترین اعتدال، آفریدیم.» بهترین شکل‌دهی و صورت‌گیری، متعلق به خداست: «اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ قَرَارًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوْرَكُمْ» (غافر، ۶۴) «خدا [همان] کسی است که زمین را برای شما قرارگاه ساخت و آسمان را بنایی [گردانید] و شما را صورت‌گیری کرد و صورت‌های شما را نیکو نمود.»

۲- یکی از خصوصیات تولیدات خدا، کیفیت آن است: «الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ...» (سجده، ۷) «همان کسی که هر چیزی را که آفریده است نیکو آفریده.»

۳- کارهای با کیفیت، بی‌پاداش باقی نمی‌مانند: «إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا». (کهف، ۳۰) «ما پاداش کسی را که نیکوکاری کرده است تباہ نمی‌کنیم.»

۴- رسیدن به عمل کیفی، از اهداف خلقت، است: «وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا...» (هود، ۷) «او است کسی که آسمانها و زمین را در شش هنگام آفرید و عرش او بر آب بود، تا شما را بیازماید که کدام یک نیکوکارترید.»

۵- خدا بر اساس کیفیت عمل، جزا می‌دهد: «وَلَا يُنْفِقُونَ نَفَقَةً صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً وَلَا يَقْطَعُونَ وَادِيًا إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ لِيَجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» (توبه، ۱۲۱) و هیچ مال کوچک و بزرگی را انفاق نمی‌کنند و هیچ ودایی را نمی‌پیمایند مگر این که به حساب آنان نوشته می‌شود، تا خدا آنان را به بهتر از آنچه می‌کردند پاداش دهد.

در دوران کرونا شاهد بودیم که کیفیت محصولات دارویی و بهداشتی در درمان بیماران و پیشگیری از کرونا چه سهم بسزایی داشتند. استفاده از داروهای باکیفیت ایرانی یا خارجی و همین‌طور دستگاه‌های پیشرفته‌ای که در بیمارستانها کاربرد داشتند از

مهم‌ترین مصداقهای اهمیت کیفیت کالا در دوران کرونا بودند. قطعاً افرادی که این کالاهای با کیفیت را تولید یا وارد کردند و همین‌طور افرادی که در بیمارستانها این ابزار را با کیفیت مناسبی به کار گرفتند، جایگاه والایی نزد خداوند دارند.

۳. رعایت اولویتها

از یک منظر می‌توان فعالیتهای تولیدی را به دو دسته تقسیم کرد: ۱. فعالیتهایی که شامل تولید کالا و با خدمات مورد نیاز افراد جامعه بوده و در صورت فقدان آن، نظام اجتماعی و زندگی مردم، مختل می‌گردد. ۲. کارهایی که تحقق آن ایجاد رفاه بیشتر یا تولید کالاهای تجملاتی، را نتیجه می‌دهد. بی‌تردید از نظر اهمیت، دسته نخست از تولیدات، به ویژه تولیداتی که برای رفع نیازهای اولیه و اساسی است، در اولویت قرار می‌گیرند. این اهمیت نشانگر این حقیقت است که شایسته نیست تا زمانی که اقتصاد جامعه، توان رفع چنین نیازهایی را نداشته باشد، سرمایه‌ها و نیروی کار، در راه تولید کالاهایی تجملاتی به کار رفته و در حالی که توده‌های مردم از آن بهره‌ای ندارند، بیشتر فعالیتها در خدمت اقلیت ثروتمندان باشد. قرآن کریم، با نشان دادن اولویتها و نیازمندیها به مسلمانان، شرکت همه آنان در جهاد و ترک آموختن دین، را منع فرموده است: «وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً...» (توبه، ۱۲۲) شایسته نیست مومنان همگی (به سوی میدان جهاد) کوچ کنند. در واقع، این دستور یادآور ضرورت توجه به تمام نیازمندیها و پرهیز از یک سونگری است. بنابراین، روا نیست که بخشی بخشی از تولیدات مورد نیاز عموم رها شده و به بخش تولیدی خاص، پرداخته شود.

از این رو، فقیهان نیز هرگونه دانش و شغل مورد نیاز جامعه را واجب کفائی می‌دانند. این نکته نیز قابل ذکر است که معیار اولویت دادن در عرصه‌ی تولید، از

جدول ۱- آموزه‌های تربیتی - اجتماعی قرآن برای دوران کرونا و پیامدهای عدم توجه به آن

حوزه	اصول	آموزه تربیتی	پیامد عدم توجه
روابط اجتماعی	حریم خصوصی	کسب اجازه برای صحبت و همنشینی رعایت فاصله لازم پرهیز از دید و بازدید غیر ضروری اهمیت قائل شدن برای وقت دیگران	ایجاد سوء تفاهم بین خانواده‌ها و دوستان گسترش بیماری‌های واگیردار تحمیل هزینه‌های روانی و اقتصادی از دست دادن زمان و انرژی
	حق الناس	پرهیز از سهل‌انگاری در جان و مال مردم خانه‌نشینی کامل در دوران ابتلا پرداخت هزینه درمان فرد گیرنده در صورت انتقال بیماری به دیگران جبران کامل خسارات روانی و جانی در صورت انتقال بیماری به دیگران	ایجاد کدورت در روابط اجتماعی سلب اعتماد عمومی از مردم تحمیل کار بیشتر بر کادر درمان مدیون بودن بر دیگران
بهداشت عمومی	بهداشت فردی	شستشوی چند باره دست و صورت توجه بر وجه پاکیزگی دین اسلام پاکیزه نگه داشتن محل کار	ابتلای خود و خانواده غفلت از بعد مادی احکام دینی کاهش کسب روزی حلال
	بهداشت گوشت	دقت در انتخاب حیوان ذبح شده اجرای مراسم ذبح در حیوانات حلال توجه بر دستورالعمل‌های بهداشتی	مصرف گوشت اکثر حیوانات مضر احتمال فاسد شدن گوشت حیوان
اقتصاد	آمادگی کامل	اتکای بخشهای اقتصادی بر توان داخلی تقویت بخش تولید نیازهای اساسی تقویت همه جانبه بر تمامی بخشها برخورداری از ذخیره‌های اقتصادی	زیان وسیع و عمیق بر کشور در صورت بروز بحران وابستگی بر کشورهای دیگر جدا شدن از شرایط مناسب
	توجه به کیفیت	رعایت استانداردهای لازم در کیفیت توجه بر نیاز روز در کیفیت توجه بر نیازهای پزشکی	نیاز به کالاهای خارجی برطرف نشدن نیازهای روزمره اجرا نشدن طرح‌های درمانی
	رعایت اولویتها	توجه بر نیازهای درمانی دوران همه‌گیری توجه بر نیازهای کالاهای اساسی واردات به جا و تولید داخلی مستمر	ایجاد آشفتگی و ترس در جامعه برقراری شرایط قحطی به هم ریختن تراز اقتصادی

مِنَ الزَّرْعِ...» (طوسی، ۱۳۶۵ش، ج ۶، ص ۳۸۴) بنابراین، تولیدکننده مسلمان بیش از هر چیز دیگر، برای کسب رضایت الهی و سعادت ابدی، به نیازها و مصالح جامعه می‌اندیشد. همان‌طور که شاهد بودیم از ابتدای ظهور کرونا تا به امروز کالاهایی اولویت تولیدی بیشتری داشتند: همانند ماسک و دستکش و الکل و واکسن در صنعت کالای پزشکی، ویتامینها در صنعت دارویی،

دیدگاه قرآن کریم، منافع عمومی جامعه و نه مصلحت اقشار خاص و ثروتمندان است «وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنْفَعٌ لِلنَّاسِ» (حدید، ۲۵) آهن را نازل کردیم که در آن نیروی شدید و منافی برای مردم است. با بررسی برخی روایات، تأکید بر فعالیت‌هایی نظیر کشاورزی و دامداری دیده می‌شود که نشانگر اهمیت تولید کالاهای اساسی بوده و نیز شاهدی بر این ادعاست: «مَا فِي الْأَعْمَالِ شَيْءٌ أَحَبُّ إِلَيَّ اللَّهِ

دستگاه‌های تهویه هوا در صنعت مهندسی و ابزارهای دیجیتال در صنعت فناوری. خوشبختانه در این اصل شاهد عملکرد خوبی بودیم و تقریباً در مدت دو سال اخیر کالاهای مورد نیاز تولید یا وارد شدند.

نتیجه‌گیری

در دوران همه‌گیری کرونا با مشکلاتی در کشور مواجه بودیم که کمتر کسی می‌توانست آنها را پیش‌بینی کند. مسائلی همانند کمبود وسایل بهداشتی، کمبود ویتامین یا بیکاری گسترده بسیاری از مردم از جمله این مشکلات هستند. شرایط بحرانی همواره پیش‌بینی‌ناپذیرند و اساساً نمی‌توان از خود بحران جلوگیری کرد. بلکه می‌توان از شدت آن کاست. طبیعتاً هر بحرانی شرایط خاص خود را دارد و نمی‌توان مسائل سیل را با قحطی یکی کرد. به همین دلیل ضروری است که برای هر نوع از بحرانها مطالعاتی اجرا گردد. تحقیقاتی براساس تجربه عینی مشکلات. این مطالعه به صورت موردی روی بحران همه‌گیری کرونا تمرکز کرد. تلاش کرد به این سؤال پاسخ گوید که آیا می‌توان براساس آموزه‌های تربیتی قرآن به راهکارهایی رسید که براساس آنها این بحران در صورت تکرار تلفات مالی و جانی کمتری داشته باشد. پاسخ مثبت بود و راهکارهایی براساس آیات قرآن مشخص شد. این پرسش با مقایسه آرای مفسران اهل تشیع و سنت انجام گرفت.

الف: در حوزه روابط اجتماعی دو بحث حق الناس و حریم خصوصی مطرح شد. در بحث حریم خصوصی مفسران شیعه و سنی با یک دیدگاه و نظر آیه‌های مربوطه را تحلیل کردند و هر دو بر اهمیت بعد اجتماعی آن تاکید کردند. اما در مورد آیات مربوط به حق الناس مفسران شیعه بیشتر به عواقب دنیوی عدم رعایت آن توجه کردند و مفسران سنی به عواقب اخروی آن. به صورت کلی در حوزه روابط اجتماعی مشخص شد آموزه‌های تربیتی این دو بخش می‌تواند

باعث ایجاد سوء تفاهم بین خانواده‌ها و دوستان، گسترش بیماریهای واگیردار، تحمیل هزینه‌های روانی و اقتصادی، از دست دادن زمان و انرژی، ایجاد کدورت در روابط اجتماعی، سلب اعتماد عمومی از مردم، تحمیل کار بیشتر بر کادر درمان و مدیون بودن بر دیگران شود. عملکرد مردم و دولت در این حوزه به صورت مستمر مناسب نبود. در بعضی از مواقع برگزاری مراسم جشن یا عزاداری، به حق الناس و حریم خصوصی خدشه وارد و در عمل هم کشور دچار مشکلات بسیاری شد؛ اما زمانی که این دو مولفه مورد توجه قرار گرفتند، اوضاع آرام شد.

ب: در حوزه بهداشت عمومی به دو بحث بهداشت فردی و استفاده صحیح از گوشت حیوانات اشاره شد. در تفاسیر اهل سنت بیشتر موارد حرام و حلال که وجه بهداشتی دارند، با طبقه‌بندی روشن‌تری آورده شده است و در تفاسیر اهل تشیع بیشتر دلایل این احکام مشخص شده است. که نشان از تبارشناسی عقلانی مفسران شیعه از احکام قرآن دارد. رعایت نکردن آموزه‌های این بحث می‌تواند به ابتلای خود و خانواده، کاهش کسب روزی حلال، مصرف گوشت اکثر حیوانات مضر و فاسد شدن گوشت حیوان منتهی شود. تقریباً به محض شروع همه‌گیری کرونا سطح بهداشت فردی به طور قابل ملاحظه‌ای ارتقا یافت. در مورد مصرف گوشت‌های حرام نیز ایرانیان از دوران قدیم سابقه خوبی دارند و چنین گوشت‌هایی اساساً در ایران مصرف‌کننده ندارد. از همین رو مشکلی از سوی حیوانات ایرانیان را تهدید نکرد.

ج: در حوزه اقتصاد سالم سه موضوع آمادگی قبلی، حفظ کیفیت کالا و رعایت اولویت مطرح شد. در تفاسیر اهل سنت بیشتر بر وجوه نظامی آمادگی اقتصادی اشاره شده است؛ اما در تفاسیر تشیع وجوه اجتماعی و روزمره آن نیز مورد توجه بوده است. عدم عنایت عملی به این سه بحث باعث زیان وسیع و عمیق بر کشور در صورت بروز بحران، نیاز به

کالاهای خارجی، برطرف نشدن نیازهای روزمره، اجرا نشدن طرحهای درمانی، ایجاد آشفتگی و ترس در جامعه و برقراری شرایط قحطی شود. در این حوزه در ماههای آغاز سال گروهی با احتکار ابزار

پزشکی باعث آشفتگی روانی در جامعه شده بودند که با تولیدات به موقع داخلی و برخورد های قانونی و همین طور رعایت اصل اولویت اوضاع رو به بهبودی رفت.

کتابنامه

- قرآن کریم.
- آلغازی، عبدالقادر (۱۳۸۳ق). بیان المعانی. دمشق: مطبعة الترقی.
- آلوسی، محمود بن عبدالله (۱۴۱۶ق). روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم و السبع المثانی. بیروت: دارالکتب العلمیة.
- ایمانی جاجرمی، حسین (۱۳۹۹ش). پیامدهای اجتماعی شیوع ویروس کرونا در جامعه ایران. ارزیابی تأثیرات اجتماعی، ۱(۲)، ۸۷-۱۰۳.
- ثقفی تهرانی، میرزا محمد (۱۳۷۶ش). روان جاوید در تفسیر قرآن مجید. تهران: برهان.
- جهانگرد، اسفندیار، و کاکایی، جمال (۱۴۰۰ش). سنجش آثار شیوع ویروس کووید-۱۹ بر تولید و اشتغال اقتصاد ایران. پژوهشنامه اقتصادی ۲۱(۸۰)، ۴۷-۷۷.
- حبیبی تبار، محمود، حاجی دهآبادی، احمد، و مصطفی پور، مسعود (۱۴۰۰ش). مسئولیت کیفری انتقال دهندگان ویروس کووید-۱۹ در جرم قتل. حقوق پزشکی، ۱۵(۵۶)، ۹۹۲-۹۷۹.
- حقی، اسماعیل بن مصطفی (بی تا). تفسیر روح البیان. بیروت: دارالفکر.
- دلیری، حسن، و اسعدی، مرضیه (۱۴۰۰ش). تحلیل اثر عوامل اقتصادی و اجتماعی بر گسترش همه گیری کووید-۱۹ در دنیا به روش تحلیل عاملی. پژوهش سلامت، ۶(۳)، ۲۳۹-۲۵۲.
- زمخشری، محمود بن عمر (۱۴۱۴ق). الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل و عیون الأقاویل فی وجوه التأویل. بیروت: دارالکتب العربیة.
- سازمان پژوهشی و برنامه ریزی آموزشی (۱۳۹۷ش). بهداشت و سلامت. تهران: کتابهای ایران.
- سخائی، عمادالدین، خورسندی، مرتضی، محمدی، تیمور، و ارباب، حمیدرضا (۱۳۹۹ش). بررسی آثار شوک ناشی از ویروس کرونا بر اقتصاد ایران: کاربرد الگوی خودرگرسیون برداری جهانی. اقتصاد و الگوسازی. ۱۱(۲)، ۱۲۵-۱۵۳. doi: 10.29252/jem.2021.185229.1492
- صدرحاج سیدجوادی، احمد، فانی، کامران، و خرمشاهی، بهاءالدین (۱۳۸۵ش). دایرة المعارف تشیع، ج ۶. تهران: سعید محبی.
- شاهرودی، فاطمه (۱۳۹۹ش). پیامدهای بحران بیماری کرونا در هنر معاصر ایران با تکیه بر حوزه های هنری نقاشی، مجسمه سازی، سینما و تئاتر. رهیافت، ۳۰(۳)، ۱۱۳-۱۲۵. doi: 10.22034/rahyaft.2021.10452.1150
- شریف رضی، محمد بن حسین (۱۴۱۴ق). نهج البلاغه (تصحیح صبحی صالح). قم: مؤسسه دارالهجره.
- طاهری نیا، مسعود، و حسنونند، علی (۱۳۹۹ش). پیامدهای اقتصادی ناشی از بیماری کووید-۱۹ بر اقتصاد ایران؛ با تأکید بر اشتغال. مدیریت پرستاری، ۹(۳)، ۴۳-۵۸.
- طباطبایی، سید محمدحسین (۱۳۷۸ش). تفسیر المیزان (ترجمه سید محمدباقر موسوی همدانی). قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- طبرسی، فضل بن حسن (۱۴۰۸ق). مجمع البیان فی تفسیر القرآن. بیروت: دارالمعرفة.
- طوسی، محمد بن حسن (۱۳۶۵ش). تهذیب

- الأحكام. تهران: فراهانی.
- طیب، عبدالحسین (۱۳۷۸ش). *أطیب البیان فی تفسیر القرآن*. تهران: اسلام.
- عسگری، محمد، چوبداری، عسگر، و اسکندری، حسین (۱۴۰۰ق). واکاوی تجارب زیسته افراد مبتلا به بیماری کرونا در روابط فردی، خانوادگی و اجتماعی و راهکارهای پیشگیری و کنترل آسیبهای روانی ناشی از آن. *فرهنگ مشاوره و روان درمانی*، ۱۲(۴۵)، ۳۳-۵۲. doi: <https://doi.org/10.22054/qccpc.2020.53244.2453>
- فخررازی، محمد بن عمر (۱۴۲۰ق). *مفاتیح الغیب*. بیروت: داراحیاء التراث العربی.
- فضل الله، سید محمدحسین (۱۴۱۹ق). *تفسیر من وحی القرآن*. بیروت: دارالملاک.
- قربانی، وجیهه، جندقیان، مریم، جوکار، ساناز، و زنجانی، زهرا (۱۴۰۰ش). پیش‌بینی میزان افسردگی، اضطراب و استرس در دوران شیوع کرونا براساس ویژگیهای شخصیتی در ساکنین شهر کاشان در اسفند ۱۳۹۸ تا فروردین ۱۳۹۹: یک مطالعه توصیفی. *مجله دانشگاه علوم پزشکی رفسنجان*، ۲۰(۵)، ۵۰۳-۵۱۸. doi: [10.52547/jrums.20.5.503](https://doi.org/10.52547/jrums.20.5.503)
- قطب، سید (۱۴۰۸ق). *فی ظلال القرآن*. بیروت: دارالشروق.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۹۴ش). *اصول کافی* (ترجمه حسین استادولی). تهران: دارالتقلین.
- مرادی، بهنام، و برکات، سمیرا (۱۳۹۹ش). ارزیابی عملکرد بهداشتی و تأثیر آموزش به منظور مقابله با کرونا ویروس (کووید ۱۹) در کارکنان صنایع فلزی. *سلامت کار ایران*، ۱۷(ویژه نامه)، ۱-۱۵.
- مصیبی اردکانی، ملیحه، رضاپور میر صالح، یاسر، و بهجتی اردکانی، فاطمه (۱۴۰۰ش). مشکلات و چالشهای آموزش مجازی در دوران شیوع ویروس کرونا در مقطع ابتدایی. *آموزش پژوهی*، ۷(۲۷)، ۶۵-۷۹.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۳ش). *تفسیر نمونه*. تهران: دارالکتب الإسلامیه.
- نصیرزاده، مصطفی، آخوندی، مریم، جمالی‌زاده نوق، احمد، و خرم‌نیا، سعید (۱۳۹۹ش). بررسی وضعیت استرس، اضطراب، افسردگی و تاب‌آوری ناشی از شیوع بیماری کرونا (COVID-19) در خانوارهای شهرستان انار در سال ۱۳۹۹: یک گزارش کوتاه. *مجله دانشگاه علوم پزشکی رفسنجان*، ۱۹(۸)، ۸۸۹-۸۹۸. doi: [10.29252/jrums.19.8.889](https://doi.org/10.29252/jrums.19.8.889)
- نوری، حسین بن محمدتقی (۱۴۰۸ق). *مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل*. بیروت: موسسه آل بیت (ع) لإحياء التراث.
- وحید مهرجردی، شهاب‌الدین (۱۳۹۵ش). پیوند بهداشت و عبادات در قرآن و روایات. *طلوع بهداشت*، ۱۵(۲)، ۱-۱۲.
- Ayouni, I., Maatoug, J., Dhouib, W., et al. (2021). Effective public health measures to mitigate the spread of COVID-19: a systematic review. *BMC Public Health*, 21(1015), 1-14. doi: <https://doi.org/10.1186/s12889-021-11111-1>
- Fazio, R. H., Ruisch, B. C., Moore, C. A., Granados Samayoa, J. A., Boggs, S. T., & Ladanyi, J. T. (2021). Social distancing decreases an individual's likelihood of contracting COVID-19. *Proc Natl Acad Sci U S A*, 118(8). doi: <https://doi.org/10.1073/pnas.2023131118>
- Gualda, E., Krouwel, A., Palacios-Gálvez, M., Morales-Marente, E., Rodríguez-Pascual, I., & García-Navarro, E. B. (2021). Social Distancing

24(1).

- Shadmi, E., Chen, Y., Dourado, I., Faran-Perach, I., Furler, J., Hangoma, P., Hanvoravongchai, P., Obando, C., Petrosyan, V., Rao, K. D., Ruano, A. L., Shi, L., de Souza, L. E., Spitzer-Shohat, S., Sturgiss, E., Suphanchaimat, R., Uribe, M. V., & Willems, S. (2020). Health equity and COVID-19: global perspectives. *International Journal for Equity in Health*, 19(1), 104. doi: 10.1186/s12939-020-01218-z

- Talic, S., Shah, S., Wild, H., Gasevic, D., Maharaj, A., Ademi, Z., et al. (2021). Effectiveness of public health measures in reducing the incidence of COVID-19, SARS-CoV-2 transmission, and COVID-19 mortality: systematic review and meta-analysis. *BMJ*. doi: 10.1136/bmj-2021-068302

and COVID-19: Factors Associated With Compliance With Social Distancing Norms in Spain. *Frontiers in Psychology*, 12. doi: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.727225>

- Legido-Quigley, H., Mateos-García, J. T., Regulez Campos, V., Gea Sánchez, M., Muntaner, C., & McKee, M. (2020). The resilience of the Spanish health system against the COVID-19 pandemic. *The Lancet Public Health*. doi: 10.1016/S2468-2667(20)30060-8

- Ni'Man, M., & Lemos, N. P. (2021). Covid-19 and the criminalisation of viral transmission. *Medicine, Science and the Law*, 61(4), 315-317. doi: 10.1177/00258024211010931

- Seiler, N. K., Vanecek, A., Heyison, C., & Horton, K. (2020). The Risks of Criminalizing COVID-19 Exposure: Lessons from HIV. *Human Rights Brief*,

